

Министерство просвещения Российской Федерации
Министерство образования Республики Тыва
Управление образования Каа-Хемского района
МБОУ СОШ с.Усть-Бурен

Рассмотрено:
на педагогическом совете
Протокол № 1
от «28» августа 2023 г.

Утверждено:
Директор школы
Мыдый А.Н.
ПРИКАЗ № 1/87
от «1» сентября 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
учебного предмета «Родная (тувинская) литература»
для обучающихся 5 класса

Усть-Бурен 2023

Төрөөн чогаал эртеминге

АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

(неделяда 2 шак)

Класс: 5

Өөредилге номунун автору ады, үндүргөн чылы: Л.Х.Ооржак, А.С.Шаалы Е.Т.Чамзырын, М.А.Күжүгет. Төрөөн чогаал. 5 класс. Кызыл, ТывНУЧ., 2015.

Программаның ады: Куулар Д. С, Монгуш А. М. 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература програмазы. К.: НШХИ, 2020

Эртем башкызы: Балчый Ч.Э.

2023 ч.

Тайылбыр бижик

5-ки класска төрөөн чогаалга ажилчын программада кирген чогаалдарның даңзызын Куулар Д. С болгаш Монгуш А. М -ның тургусканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература”(Кызыл 1994) программасынга даянып тургускан. А амгы үениң негелдезин езугаар ажилчын программаның тургузуун бижиирде, ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түн негелделеринге, сорулгаларынга даянып, Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012) деп чижек программасын удуртулга кылган.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары

Өөредиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның
идей-тематиказы-биле хөөннеш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар)
ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонuurгалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүң өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннуң ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүң уран чүүлү деп билиндирбишаан, чогаалды амы-дырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культу-разын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзөөн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын үнезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле

деңнеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөредир. Чечен чогаалда уран сөстүн дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлээшкинниг эвес, а медерелдии-биле сайгарып билирин өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес. Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемниниң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртемниниң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүн эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

5-ки класска мурнунда өөрөнгөн чогаалдарны катаптаар, алган билиглерни системажыдып, түңнээр. Литератураны бөлүктөп өөренириниң системазын төндүргөш, тыва литератураның төөгүзүнүн үе-чадаларының хуваалдазын, сайзырап келгениниң база чамдык чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының дугайында, төөгү-биле холбашкан ханы амыдыралчы чогаалдарны өөренир. Чечен чогаалдың сайгарылгазын ханыладыр. Чечен чогаалдың эстетиктиг үнезин база оон литература төөгүзүңгө туружун медереп билиринге чаңчыктырар.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланыышкынның бот-тускайлаң ажылдаар арганы бээр. Интернеттен медээлерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонуургалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемин өөредириниң түңнелдери

Өөредилгениң бот-тускайлаң түңнелдери өөреникчиниң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бо-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медерелдии-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медереп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланыышкынның), чаа билиг алырының аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 5-ки класска проблема-тематиктиг принципке үндезилеттинип ажылдап кылдынган. Үндезин билиглери – чечен үе болгаш чогаалчы, чогаалчы болгаш номчукчу.

5-ки класстың өөреникчилеринин кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери

- тыва литератураның сайзырап келгенинин үе-чадаларын билир;
- өөрөнгөн чогаалының бижиттинген үези-биле харылзаазын билир, оларны литературлуг агымнар-биле чергелештир көөр, литература-төөгүлүг бадалды ниитилелдин амыдыралы болгаш культуразы-биле чергелештир көөр;
- чогаалдың этиктиг болгаш эстетиктиг шынарларын тодарадып билир;
- чогаалдың этиктиг, философчу, социал-төөгүлүг проблематиказын тодарадып билир;
- аңгы-аңгы жанрның чогаалдарын утка-шынар талазы-биле ылгап билир;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап, долу сайгарылгазын кылыр;
- өөрөнгөн чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүн барымдааларын база литература теориязының айтырыгларын ажыглап билир;
- чогаалды аянныг номчуп билир (номдан база шээжи-биле);
- аңгы-аңгы жанр-хевирлернин чогаалдарына шын делгеренгей харыны тургузуп, сөзүглелдин утказын чугаалаарының бүгү аргаларын билир;
- бижимел ажылдарның бүгү хевирлерин күүседир, чогаадыгларның янзы-бүрү хевирлерин бижип билир;
- словарьлар, энциклопедиялар болгаш янзы-бүрү немелде материалдар-биле ажылдап билир.
- эртемни шингээдип алганының түңнелинге даянып, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, делегей көрүүшкүнү делгем, дыл-домаа сайзыраңгай болур.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөредилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтук дүрүмнөр болгаш нормаларга дүг-жүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

5-ки класска тыва чогаал эртеминин өөренир чүүлдери

Өөредилге планын ТР-ниң өөредилге болгаш эртем ямызының бадылааны Куулар Д. С, Монгуш А. М. 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программасы. (Кызыл: ТывНУЧ, 1994.) база Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның тургусканы ниити

өөредилге черлериниң 5-11 класстарынга «Тыва аас чогаалы болгаш литература» (Кызыл, 2013) деп чижек программазынга даянып бижээн.

Өөөредилге ному: Ю.Ш.Кюнзегеш, М.А.Күжүгет. Тыва чогаал. 9 класс. Кызыл, ТывНУЧ., 2007.

Немелде литература:

1. А.К.Калзан. Амыдырал болгаш литература. Кызыл: ТывНУЧ, 1980.
2. А.К.Калзан. Өзүлдениң демдектери. Кызыл: ТывНУЧ, 1991.
3. А.К.Калзан. Тыва литература. 8-10 класс. Кызыл: ТывНУЧ, 1987.
4. А.С.Төгүй-оол. Шинчилелдер. Кызыл: ТывНУЧ, 2001.
5. В.С.Салчак. Тыва чогаалчылар дугайында демдеглелдер. Кызыл: “Аныяк”, 2000.
6. В.С.Салчак. Уран сөстүң ужуу. Абакан: “Журналист”, 2010.
7. Г.Н. Курбатский. Тувинцы в своем фольклоре. Кызыл: ТКИ, 2001.
8. Д.С. Куулар. Тувинская поэзия. Очерк истории. Кызыл: ТКИ, 1970.
9. Д.С. Куулар. Төөгү болгаш амгы үе. Кызыл: ТывНУЧ, 1982.
10. Д.С.Куулар. История и современность. Кызыл: ТКИ, 2002.
11. Д.Ч. Сүндүп. Тыва улустуң аас чогаалын школаларга өөөредириниң методиказы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992.
12. Е.Т.Танова. Тываның чогаалчылары: намдар-төөгүзү, ажыл-чорудулгазы. Кызыл: ОАО “Тываполиграф”, 2013.
13. Е.Т.Чамзырын. Төрээн чогаалды өөөредириниң теориязы болгаш методиказы. Кызыл, ТывКУ, 2005.
14. З.Б. Самдан. Избранные научные труды. Тувинская словесность: миф-сказка-литература. Абакан: ООО «Журналист», 2011.
15. З. Б. Самдан. Тыва чогаалдың кокпалары-биле. Кызыл:Рестипография, 2005.
16. Күл-тегин. Мөңге даштың сарыны. Новосибирск: «Наука», 2003.
17. М.А.Хадаханэ. Тувинская проза. Кызыл: ТКИ, 1968.
18. М.А. Хадаханэ. Литературная Тува. Кызыл: ТКИ, 1986.
19. М.А.Хадаханэ. Беседы о тувинской литературе и не только... Кызыл:ТывНУЧ, 2006.
20. Н.Ш.Куулар, М.А.Кужугет. Амгы тыва шүлүк чогаалының сайзыралы. Кызыл: ТКИ, 2011.
21. С.Б. Пюрбю. Аныяк чогаалчыларга дуза.
22. С.М. Байсклан. Поэтика тувинского героического эпоса. Кызыл: ТКИ, 1987.

23. С.М.Орус-оол. Избранные научные труды. Абакан: ООО «Журналист», 2011.
24. С. С. Комбу. Тувинская литература. – Новосибирск: Наука, 2012.
25. Тыва Республиканың чогаалчылары. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2000)
26. Тываның чогаалчылары – Писатели Тувы. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2001)
27. Тыва литератураның допчу очерктери. (А.Калзан, М.Хадаханэ, Д.Куулар). Кызыл: ТывНУЧ, 1975.

Словарьлар:

1. Древнетюркский словарь. _ Л.: Наука, 1969.
2. Краткий словарь литературоведческих терминов. Под ред. Л.И.Тимофеева, С.В.Тураева. _ М.: Сов.энциклопедия, 1984.
3. Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. _ М.: Русский язык, 1980.
4. Монгольско-русский словарь. _ М.: Улсын гадаад, Дотоодын Олон хэлний толь бичгийн хэвлэл, 1957.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
6. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
7. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (К). _ Новосибирск: Наука, 2004
8. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). _ Новосибирск: Наука, 2002.
9. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
10. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л, М, О). _ Новосибирск: Наука, 2004
11. Тыва-орус словарь. _ М.: Сов.энциклопедия, 1968.

Ол ышкаш:

- тыва чогаалчыларның дугайында теледамчыдылгалар бижиткен дискилер;
- чогаалчыларның портреттери, плакаттар;
- тыва чогаалчыларның шүлүктерин аянныг номчаан аудиобижидилгелер;
- чогаалчыларның чогаалдарынга чураан иллюстрациялар, чуруктар; - уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

Календарь-тематиктиг планнаашкын
Төрэнн чогаал
5 класс (2 шак)

№	Темалар:	шагы	үези	факт	ЭОР,
---	----------	------	------	------	------

					ЦОР
1	Ном дугайында сөс . С.Сарыг-оол «Ном»	1			
2	Ю. Кюнзегеш «Сиген шөлүндө».	1			
3	Деңнелге дугайында билиг. Ч. с. Чогаадыг «Күс»	1			
	Эгээртинмес эртине байлак—аас чогаалы				
4	Улустун аас чогаалы. Тоолдар	1			
5	Анаа тоолдар. Балыкчы Багай-оол	1			
6	Балыкчы Багай-оол	1			
7	«Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы».	1			
8	Дириг амытаннар дугайында тоолдар. «Чеди иелиг Чес-Мыйыс». Ч. с.	1			
9	Чогаадыг Ава сөзүн дыңнааска.	1			
10	Чогаал теориясы. Эпитет дугайында билиг.	1			
11	Улуг тоолчу Ооржак Чапаажык оглу Чанчы-Хоо	1			
12	Хуулгаазын тоолдар. «Тос оолдуг Доктагана кадай».	1			
13	«Тос шилги аъттыг Өскүс-оол».	1			
14	«Тос шилги аъттыг Өскүс-оол». Тоолда катаптап турар	1			
15	болуушкуннарнын уjur-дузасы.	1			
16	КДН. Алдан ала чылгылыг Алаадай-Мерген.	1			
17	Н.н. Алдын -Кушкаш	1			
18	Тоолдарга хамаарыштыр чурук чуруур	1			
19	Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр.	1			
20	Үлегер домактарнын темалары	1			
21	Тывызыктар дугайында билиг. Тывызыктажырынын чуруму.	1			
22	Тывызыктар	1			
23	Хыналда ажыл «Аас чогаалы-эртине-байлаавыс»	1			
	Аас чогаалындан ужукталгаш				
24	Авторлуг тоолдар Кызыл-Эник Кудажы «Кым эң ажыктыгыл?».	1			
25	Ч. с. Кыска чогаадыг Мээң ынак дириг амытаным.	1			
26	Монгуш Эргеп «Чартык арбай».	1			
27	Ч.Чулдум Тарааның тывылганы.	1			
28	Салим Сүрүн-оол «Карактар дугайында маргылдаа».	1			
29	М.Эргеп Хек чүгө ыраажы болганы?	1			
30	О. Сувакпит «Арзылаң биле пар».	1			
31	С.Серен «Ном биле портфель».	1			
32	Дирижидилге дугайында билиг. Л. Иргит «Теве».	1			
33	Басня дугайында билиг. Чогаадыг: «Баснянын маадырлары бистиң	1			
34	аравыста».	1			
	Чаштар делегейинин көрүнчүү				
35	Л. Чадамба «Аян чорук»: уругларнын омур-хевири.	1			
36	Л. Чадамба «Аян чорук»: чогаалдын уран-чечени.	1			
37	«Аян-чорук». Чогаалда уругларнын омур-хевири. Бижимел ажыл1	1			
38	Пейзаж дугайында билиг Ч.с. Чогаадыг «Төрөөн черим чараш 1	1			
39	булуну»1.	1			
40	О Саган-оол Эжишкилер	1			

41	Эпитет дугайында билиг.	1			
42	О. Сувакпит. Аът чарыжы.	1			
43	Чогаадыг «Аът чарыжы көргеним»	1			
44	Монгуш Эргеп. «Өдүгенде чайлаг».	1			
45	Монгуш Эргеп. «Өдүгенде чайлаг». Улуглар биле бичиилерниң аразында харылзаа	1			
46	Кыска чогаадыг: «Өдүгенде чайлагда» мээң сонуургаан эгем».	1			
47	Өдүгенде чайлаг. Түннел кичээл	1			
	Хуулгаазыннар делегейи				
48	Шаңгыр-оол Суваң «Кара-Баштыг».	1			
49	Чогаадыг Солун таварылга	1			
50	Шаңгыр-оол Суваң «Хүн-Херелден аалчылар».	1			
51	Хүн-Херелден аалчылар. Уругларның овор-хевири	1			
52	Шаңгыр-оол Суваң «Хүн-Херелден аалчылар». Чогаадыг Мен чогаалдың маадыры турган болзумза...	1			
	Ыдыктарым				
53	С.Пюрбю Ынак Тывам	1			
54	Олег Сувакпит «Россияга алдар».	1			
55	А.Үержаа Ие дылым	1			
56	«Төрөөн дылым» деп темага чогаадыг	1			
	Тиилелгениң сылдыстары				
57	Степан Сарыг-оол «Маадыр Чүргүй-оол».	1			
58	С.Маады Шумов алышкылар.	1			
59	М. Кенин-Лопсан «Эки турачы тыва кыстарга».	1			
60	Ч.с. Чогаадыг, чурук азы кроссворд тургузар	1			
	Дириг амытаннар делегейи.				
61	Ю. Кюнзегеш «Эзимнерниң ыры».	1			
62	Арга ишти оркестр дег» деп темага кыска чогаадыг.	1			
63	С. Сүрүн-оол «Ус-Кушкеш».	1			
64	С.Сарыг-оол Эдер амытаннар	1			
65	М.Кужугет Азыранчып чорааш	1			
66	Азыранчып чорааш. Көшкүн малчын амыдыралды чогаалда көргүскени	1			
67	Хыналда ажыл Чыл дургузунда өөрөнгөн темалар	1			
68	Түннел -катаптаашкын кичээли. Чайгы онаалгалар	1			